

atins de modernitate se păstrau mai bine în Maramureș ca oriunde în România (și încă se mai păstrează, în ciuda industrializării și a urbanizării). Există o mulțime de elemente specifice: costumul, dansul, arta religioasă și populară, îndeosebi meșteșugul cioplitului în lemn... Sunt faimoase porțile sculptate maramureșene sau, și mai impresionante, bisericile construite în întregime din lemn, cu turlle înalte și zvelte. Alături de Delta Dunării și de mănăstirile din Bucovina, peisajul maramureșean este una dintre imaginile cele mai originale și mai autentice pe care le oferă România.

O singură țară, zece regiuni. Zece regiuni, o singură țară. România este o sinteză, rezultată dintr-o mare diversitate. Pentru a o înțelege, trebuie interogată istoria. Începând cu nebuloasa și mitologizata problemă a originilor și încheind cu România de astăzi, aflată încă în căutarea drumului său.

O insulă latină

Urmașii Romei

✧ Originile sunt o preocupare majoră a românilor. În asemenea măsură, încât trecutul pare uneori pentru ei mai important decât viitorul. Când, cum și unde s-a format poporul român? Care sunt elementele lui componente? La aceste întrebări, mitologia răspunde mult mai sigur decât o poate face o abordare istorică prudentă și critică.¹

Prima dificultate pornește chiar de la conceptul în discuție. Ce înseamnă popor? Ce îi unește pe oameni într-un popor? Iată un termen destul de vag, care a mai fost, în plus, și intens politizat. Conceptul antropologic de *etnie* pare mai adecvat și mai neutru; dar până la urmă nu operează decât o deplasare semantică, care nu lămurește esențialul. Principalul liant este îndeobște limba, o limbă comună; dar și sub acest aspect apar tot felul de complicații sau de excepții: un popor poate depăși limitele unui spațiu lingvistic, după cum un spațiu lingvistic se poate împărți între mai multe solidarități etnice (fragmentarea dialectală a limbilor aducând un plus de complexitate). Dar nu este numai limba. Sunt și alte structuri, sociale și culturale, care încheagă un popor. Pot fi ele însă definite cu precizie? Se adaugă — și este chiar esențial — un fond simbolic. Un popor (o etnie) se recunoaște în anume simboluri, repere istorice, culturale și politice. Mai întâi de toate, are un nume! Putem oare vorbi despre un popor, atunci când populația respectivă nu are conștiința apartenenței la o comunitate și când nu se numește ea însăși într-un anume fel? Desigur, dacă vrem, în materie de concepte, putem aproape orice. Este însă corect să ne definim cu precizie opțiunile. Ajunge ca românii să vorbească românește

pentru a fi români? Atunci, formarea poporului român se reduce pur și simplu la formarea limbii române. Devine o problemă strict lingvistică. Dacă pretindem însă și alte reperi comune, lucrurile se complică. Când ajung românii să-și spună cu toții români, să se considere un corp comun, distinct de celelalte entități etnice? Nu este ușor de spus. Și scoțienii vorbesc englezește, fără a fi englezi. Ei sunt britanici, dar aici ajungem la conceptul de națiune, concept politic modern, care înglobează și depășește semnificațiile strict etnice (suveranitatea poporului potrivit principiilor democratice, ideea statului-națiune, „sacralizarea“ națiunii care subordonează toate celelalte valori și structuri...). Este ușor de spus când s-a afirmat națiunea română (ca mai toate națiunile europene, în secolul al XIX-lea), dar mai greu de definit etapele formării poporului, pentru simplul motiv că „poporul“ este un concept mai vag decât „națiunea“. Moldovenii sunt parte alcătuitoare a națiunii române, nu în mai mică măsură decât „muntenii“ — românii din Țara Românească. Până în secolul al XIX-lea, ei nu numai că au avut statul lor și istoria lor distinctă, dar nici nu și-au spus români, ci moldoveni. Altminteri erau foarte apropiați — și conștienți de acest fapt — prin limbă, cultură și alte forme de solidaritate de ceilalți români. Din perspectiva actuală, sunt români, fără îndoială. Dar din propria lor perspectivă, cu secole în urmă?

II În problema încurcată a originii românilor, există totuși un punct fix, pe care nu îl contestă nici un lingvist: faptul că limba română își are originea în limba latină. Este o limbă romanică, întocmai ca italiana, franceza, spaniola și portugheza, prezentând însă originalitatea (una dintre multiplele originalități românești) că a evoluat nu în vestul continentului, ca celelalte, ci în răsărit, în zona predominant slavă a Europei. Este ce a rămas din domeniul răsăritean al latinei (care cuprindea în Antichitate și jumătatea nordică a Peninsulei Balcanice). În plus, românii poartă un nume remarcabil. Sunt singurul popor romanic (alături de micul grup al rumanișilor din Elveția) care a păstrat numele vechilor stăpânitori ai lumii. Forma inițială

a fost „rumân“ (transmisă și în alte limbi: „Rumanian“, „Roumain“), modificată în epoca modernă în „român“, pentru a semăna și mai bine cu „roman“ (ortografierea fiind aproape identică). Inițial, români își spuneau cei din Țara Românească, de unde și numele țării, apoi denumirea s-a generalizat (interesant că „rumâni“ se numeau în Țara Românească și țărani dependenti, curios amalgam lingvistic între starea socială cea mai de jos și numele poporului și al țării).

III Nu este de mirare că — într-o primă fază — factura limbii române și însuși numele de român i-au îndreptat pe erudiții căutători ai originilor mai întâi de toate, și chiar exclusiv, spre romani. Așa i-au văzut pe români istoricii din Renaștere: drept descendenți ai romanilor. Românii înșiși încep să se intereseze ceva mai târziu de originile lor latine. Aceasta deoarece, pe când în Occident înflorea Renașterea, ei se aflau integrați în cultura slavonă a Răsăritului. Reperele lor culturale nu erau latine, ci grecești și slave, determinate de apartenența lor la Biserica ortodoxă. De fapt, catolicismul și ortodoxia împărțiseră Europa în două, indiferent de limbi și de etnii. Europa latină era Europa catolică (devenită parțial protestantă în secolul al XVI-lea). Polonezii, deși slavi, aparțineau, prin catolicism, spațiului latin. Românii, deși vorbeau o limbă romanică, aparțineau, prin ortodoxie, spațiului slav. Ei chiar scriau, și aveau să scrie până în plin secol XIX, cu caractere chirilice, la fel ca bulgarii, sârbii și rușii. Ce contează mai mult: originile îndepărtate, sau sin-teza culturală a fiecărei epoci? Într-un sens, polonezii erau pe atunci mai latini decât românii!

IV Românii și-au descoperit latinitatea în secolul al XVII-lea. Este perioada când slavona, omniprezentă mai înainte în Biserica, în actele de cancelarie sau în primele scrieri cu caracter istoric, se retrage în favoarea limbii române. Se petrece o primă deschidere — încă limitată — spre cultura occidentală. Unii tineri boieri merg la studii în străinătate și ajung să învețe și latinește. În Polonia, de pildă, cu care Moldova întreținea relații strânse. Acolo învață Grigore Ureche și Miron Costin, cei mai de seamă istorici moldoveni din secolul al XVII-lea.

În *Letopisețul Țării Moldovei*, scris în anii 1640, Grigore Ureche constată asemănarea frapantă dintre unele cuvinte românești și cuvintele latinești corespunzătoare. El conchide că românii, toți românii (moldoveni, munteni, ardeleni), au o origine comună, și anume se trag de la Roma. Câteva decenii mai târziu, Miron Costin dedică o lucrare specială formării poporului român (inaugurând astfel în istoriografia română o preocupare constantă, obsedantă chiar). Titlul este *De neamul moldovenilor*, ilustrând distincția dintre moldoveni și munteni; cu toții aveau însă aceeași origine romană. Pe la 1720, cel mai erudit dintre moldoveni, Dimitrie Cantemir (1673–1723), fost principe al Moldovei, tratează aceeași problemă a originilor într-o amplă și documentată lucrare intitulată *Hronicul vechimii romano-moldo-vlahilor*: moldovenii și vlahii (românii din Țara Românească) sunt așezați împreună în directa descendență a romanilor.

V
Faptele istorice erau — sau păreau — simple. Dacia a fost cucerită de romani, în vremea împăratului Traian, prin două războaie, purtate în anii 101–102 și 105–106. În urma ultimei și decisivei înfrângeri, Decebal, regele dacilor, s-a sinucis. Traian și Decebal s-au constituit într-o dublă imagine simbolică a originii românilor, jucând fiecare un rol variabil de la o interpretare la alta. Prima versiune nu reținea decât triumful lui Traian; Decebal pierduse totul. Până în secolul al XIX-lea, istoricii români, cu puține excepții, nici n-au vrut să audă de vreo componentă dacică a poporului român. Jertfa lui Decebal a fost gratuită. Dacii au dispărut, nu a mai rămas nimic de la ei. Românii sunt romani puri.

VI
Avem de-a face, firește, cu logica particulară a *miturilor fondatoare*. Toate comunitățile — tradiționale sau moderne — își construiesc o mitologie a originilor. „Întemeierea“ este pentru o comunitate ceea ce este certificatul de naștere pentru un individ. Fără un asemenea act nu exiști, sau exiști într-o formă diminuată ori marginală, fără să fii recunoscut ca atare. De aceea comunitățile țin atât de mult la miturile lor fondatoare, pe care le memorează și le actualizează fără încetare. De aici

decurge tentația ideologizării și politizării momentelor dintâi. Nimic nu este mai prezent decât începutul! Dar care început? Ne aflăm în fața unei alegeri, nu a unui dat obiectiv. Fiecare epocă își construiește și reconstruiește istoria, scoțând în relief momente-cheie și formulând interpretări în acord cu propriile sale valori și proiecte. A fost o vreme când noblețea originilor conta mai mult decât orice. Un erou excepțional venit de departe părea mai valorizant decât o fundație înălțată pe solul autohton. Fundațiile se raportau astfel la creații exterioare, prestigioase, mai apropiate de perfecțiunea începuturilor. La originile Romei se afla troianul Enea. Francezii și englezii au apelat și ei în Evul Mediu la doi troieni, Francus și Brutus, considerați strămoși îndepărtați ai celor două monarhii. Pentru Europa medievală și modernă, Roma a reprezentat principalul reper mitologic. Ideea imperială și ideea creștină — cele două mari componente ale civilizației europene — își găseau aici punctul de plecare, simbolicul „centru al lumii“. Pentru oamenii Renașterii și, până târziu, în secolul al XVIII-lea inclusiv, cultura latină stătea la baza oricărei formații intelectuale, iar istoria romană se constituia într-un model aparent de nedepășit. Noile sinteze imperiale nu își propuneau decât să perpetueze (imperfect!) modelul roman: cazul Bizanțului, al Imperiului Romano-German, și chiar al Moscovei, care își începe politica imperială socotindu-se „a treia Romă“ (cu alte cuvinte, moștenitoare a imperiului universal).

VII
Cum ar fi putut românii să reziste unei asemenea tentații? Miturile fondatoare sunt o categorie universală, dar intensitatea lor, gradul de actualizare se explică prin stările prezente. Dacă pentru români genul acesta de mitologie este esențial, faptul se datorează, în bună măsură, unor complexe și frustrări. Cele două țări române din epocă, Țara Românească și Moldova, erau relativ neînsemnate pe harta Europei, supuse Imperiului Otoman și cu drepturile deseori încălcate de statele mai puternice. Pentru românii din Transilvania, situația era mult mai gravă: un popor de țărani, dominați de aristocrația maghiară. Cum să nu apară seducătoare revanșa prin istorie? Nația aceasta, aflată

într-o situație precară, a fost cândva, prin strămoșii ei romani, stăpâna lumii! Și este de presupus că o nouă istorie glorioasă o așteaptă în viitor.

VIII
Orientarea latinistă a fost continuată și amplificată de curentul numit „Școala ardeleană“. Contextul său istoric îl constituie anexarea Transilvaniei la Imperiul Habsburgic, urmată la scurt timp de aderarea la catolicism — în varianta numită „greco-catolică“ (catolică de rit oriental) — a unei părți dintre români. Față de ortodocși, greco-catolicii au dispus de unele facilități de ordin cultural și religios. S-au înființat școli românești greco-catolice, iar unii tineri și-au putut continua studiile la Viena și la Roma. De aici a izvorât „Școala ardeleană“, o mișcare culturală și națională urmărind scopul de a-i lumina pe români și de a obține pentru ei un statut similar cu cel al maghiarilor și germanilor. Printre argumentele invocate, istoria, și îndeosebi originile, ocupau un loc-cheie. Se insista asupra vechimii românilor (anteriori celorlalte grupuri etnice) și totodată asupra originii lor latine, pur latine. Ce răspuns mai bun se putea da disprețului cu care aristocrații maghiari îi priveau pe supușii lor români? În Ungaria, mai mult ca în alte țări europene, latina a rămas limbă oficială (în administrație și învățământ) până spre mijlocul secolului al XIX-lea. Cât respect pentru tradiția romană! Dar atunci cum rămânea cu românii? Adevărații romani erau ei!

(X)
Și iată-i pe cei trei mari istorici ai „Școlii ardelenice“: Samuil Micu (1745–1806), Gheorghe Șincai (1754–1816) și Petru Maior (1761–1821), făcând tot ce le stătea în putință pentru a-i anihila pe daci și a pune în evidență puritatea latină a românilor. Nu era atât de simplu, fiindcă, în realitate, nici dacii nu au pierit, nici românii nu au cum să fie romani puri (de unde s-ar fi extras atâția romani puri în lumea romană cosmopolită din secolele II–III?). Pentru a scăpa de daci, istoricii fie îi anihilau pur și simplu (războaiele ar fi fost de o brutalitate neînchipuită, adevărate războaie de exterminare), fie luau în considerare fuga ori alungarea lor de pe teritoriul Daciei. În *Istoria pentru începutul românilor în Dacia* (1812), Petru Maior propunea o

demonstrație — prin reducere la absurd — nu lipsită astăzi de savoare.² Întrebarea era dacă unii romani nu s-ar fi căsătorit totuși cu femeile dace. Nu s-au căsătorit, explică Maior, mai întâi de toate fiindcă nu mai rămăseseră daci de nici un fel, nici bărbați, nici femei. Dar, chiar dacă unele femei ar fi supraviețuit (bărbații fiind, evident, toți morți în războaie), romanii nici nu s-ar fi uitat la ele. În genere, ei nu se căsătoreau cu femeile de alt neam, cu atât mai puțin cu femeile „sălbatică“ din Dacia. Românii au moștenit acest gen de exclusivism: nici ei nu iau în căsătorie femeile străine. Demonstrație impecabilă: sângele românilor este în totalitate roman. Ungurii, în schimb, se prezintă cu totul altfel. Mai întâi, originea lor este departe de a fi nobilă. Și apoi, când au venit în Câmpia Panonică, s-au tot amestecat, fiindcă nu aveau femei din neamul lor. Sunt un popor „corcit“. O antiteză perfectă!

„Școala ardeleană“ s-a prelungit în secolul al XIX-lea, și nu numai în Transilvania, ci pe întreg teritoriul românesc, prin curentul latinist, aflat în poziție dominantă până după 1870. Cel mai influent dintre exponenții săi, istoricul și lingvistul August Treboniu Laurian (1810–1881) — de remarcat prenumele latine, așa își botezau ardelenii copiii, cu nume latinești —, își începea *Istoria românilor*, publicată în 1853, de la fondarea Romei (753 înainte de Cristos), adoptând și sistemul cronologic corespunzător. Istoria românilor se înfățișa ca o continuare a istoriei romane. Românii erau romani, nici mai mult, nici mai puțin.

Latinismul a fost alimentat și de afirmarea ideologiei naționale în secolul al XIX-lea. Până în „era națiunilor“, românii n-au simțit nevoia să se delimiteze net de slavii înconjurători. Erau ortodocși ca și aceștia, iar religia și cultura corespunzătoare contau mai mult decât originea etnică. Odată însă cu intrarea în faza națională, ajung la ordinea zilei despărțirea de lumea slavă și apropierea de „surorile latine“ din Occident. Roma devine (și nu numai pentru „greco-catolicii“ ardeleni, ci pentru toți românii) un simbol mai puternic decât Bizanțul. Românii descoperă că sunt „o insulă latină într-o mare slavă“,

izolați, aici, în Răsăritul Europei și dornici să se desprindă, navigând spre vest. Invocarea Romei însemna marea apăsătoare a identității românești și totodată voința de occidentalizare.

Romani, daco-romani sau daci?

Și totuși, „purismul“ latin începe, spre mijlocul secolului al XIX-lea, să fie pus sub semnul întrebării. Era un semn de maturizare politică și intelectuală. Odată cu întemeierea României (1859), proclamarea independenței (1877) și a regatului (1881), românii au putut constata că se pot descurca și singuri, că reprezintă ceva și prin ei înșiși, nu numai susținuți de romani. Totodată, istoriografia și lingvistica ajung să depășească faza național-romantică, intrând în etapa profesionalizării. Povestea lui Maior cu femeile dace ignorate de romani cu greu ar mai fi putut fi susținută de un istoric responsabil spre sfârșitul secolului. Mai întâi, colonizarea romană începe să fie văzută în complexitatea și diversitatea acestui proces. Cu regret, dar cu ceva mai mult realism, se acceptă faptul că prea puțini romani puri se vor fi așezat atunci în Dacia. Coloniștii au fost o populație amestecată, aduși, după cum scria în secolul al IV-lea istoricul Eutropius, „*ex toto orbe Romano*“ (din întreaga lume romană). Liantul îl reprezenta, firește, folosirea latinei ca limbă de comunicare.

S-a isprăvit și povestea „dispariției“ dacilor. La 1860, lingvistul și istoricul Bogdan Petriceicu Hasdeu (1838–1907) publica un articol cu titlul provocator: *Perit-au dacii?* Răspunsul lui era simplu și logic: dacii nu aveau cum să dispară. Descoperirile arheologice au adus apoi și probe materiale în acest sens. Latinismul, cel puțin în formele lui extreme, a fost abandonat, și s-a ajuns la un consens privind originea, nu pur romană, ci *daco-romană* a poporului român. Românii au început să nu le mai fie rușine de daci. Le-au descoperit tot felul de calități: noblețea caracterului, curajul, spiritul de sacrificiu... Se citează îndeosebi aprecierea elogioasă a lui Herodot despre geți: „cei mai viteji și mai dreپți dintre traci“ (propoziție scoasă însă din

context; Herodot sublinia, de fapt, alteritatea geților în raport cu grecii, o anume notă de primitivism a acestora și caracterul mai mult pasional decât rațional al reacțiilor lor). Spiritualitatea dacilor și îndeosebi religia lor — cultul lui Zalmoxis — s-au constituit, de asemenea, în argumente favorabile.

«Zalmoxis este cu adevărat un caz. Și el își face intrarea pe scenă tot în *Istoriile* lui Herodot.³ Părintele istoriei spune — fără să creadă nici el prea mult — că această zeitățe getă ar fi fost om ca toți oamenii, și anume sclav al filozofului Pitagora; odată eliberat și întors printre ai săi, el a propovăduit geților ideea nemuririi (preluată, evident, de la magistrul său). Din acest text s-a înfiripat legenda, încă din Antichitate. Toate sursele fiind grecești (apoi și romane), este imposibil de spus în ce constă autentică credință a geților și dacilor. În Dacia, Zalmoxis nu apare reprezentat în nici un fel, și nu numai în perioada pre-romană (civilizației „orale“ a dacilor nefiindu-i caracteristice nici scrisul, nici reprezentările figurative), dar nici în Dacia romană, bogată în zeități de tot felul. Pe aproape nimic s-a scris o întreagă bibliotecă și s-a constituit o complexă mitologie antică și modernă: exemplu relevant pentru modul cum funcționează „logica mitologică“. În cultura română modernă, Zalmoxis a susținut la un moment dat teoria monoteismului religiei dacice. Sub acest aspect cel puțin, dacii ar fi fost mai evoluți decât grecii și românii, mai aproape decât ei de creștinism. Un singur zeu, față de puzderia de zei ai mitologiei greco-romane! Credința în nemurirea sufletului! Unii, mai înfierbântați, au văzut în Zalmoxis chiar un precursor al lui Isus Cristos. Până și Mircea Eliade risca — într-o lucrare de tinerețe — o frază ca aceasta: „Când primii misionari creștini au venit să propage noua credință, dacii au adoptat imediat creștinismul, cu mult înaintea altor popoare: Zalmoxis îi pregătise cu secole în urmă.“⁴ Nimic nu sprijină o asemenea afirmație. „Monoteismul“ dacic a cedat până la urmă în fața concluziei că dacii par să fi fost totuși politeiști, ca majoritatea popoarelor antice. S-ar putea de altfel ca ceea ce i se atribuie lui Zalmoxis să nu fie decât o proiecție în spațiul getic a concepțiilor pitagoreice grecești (nimic

mai naiv de altfel decât să acceptăm *ad litteram* informațiile antice privitoare la alcătuirea lumii; acestea nu sunt realități, ci „imagini“, deseori puternic deformate și chiar inventate. Este greu, iar uneori imposibil să extragem din ele „adevărul“.

* Recuperarea dacilor se înscrie în tipologia generală a miturilor fondatoare moderne; spre deosebire de abordarea tradițională — preocupată de noblețea originilor și mizând pe intervenții providențiale din afară —, interpretarea modernă înclină spre continuitate autohtonă (mergând tot mai adânc în trecut, până în preistorie). Evoluție stimulată de marile ideologii ale ultimelor secole: democrația și naționalismul, în sensul cărora masele autohtone contează mai mult decât elita cuceritoare, iar teritoriul național actual se proiectează în trecutul îndepărtat. Și progresele înregistrate de arheologie susțineau această nouă abordare. Arheologul clasic se interesa de operele de artă, de monumentele marilor civilizații. Pentru el, Dacia nu se putea compara cu Grecia sau cu Roma. Arheologul modern este interesat de orice urmă de viață, oricât de modestă. Pentru el, nu există culturi „interesante“ și „neinteresante“.

Și așa, dacii intră în istorie. Latiniștii începeau istoria națională fie o dată cu războaiele daco-romane și cucerirea romană a Daciei, fie chiar de la fondarea Romei. De la sfârșitul secolului al XIX-lea însă, primul capitol revine dacilor. Cea mai importantă sinteză apărută în această perioadă, *Istoria românilor din Dacia traiană* (1888–1893), scrisă de Alexandru D. Xenopol (1847–1920), avea ca punct de plecare anul 513 înainte de Cristos (prima mențiune despre geți în *Istoriile* lui Herodot). Până atunci, românii beneficiaseră de marile virtuți romane. Acum beneficiau de virtuțile însumate ale dacilor și ale romanilor (și de dreptul istoric suplimentar conferit de cei mai vechi stăpâni ai pământului, dacii).

Însă romanii și dacii nu erau ușor de împăcat. Care dintre ei avea totuși întâietatea? În acest fel de joc, cinci tipuri de răspuns erau posibile. Primul dintre ele (dominant cândva): românii sunt romani, nu mai convingea pe nimeni. Al doilea: românii sunt daco-romani, dar mai mult romani decât dacii. Al

treilea: românii sunt în aceeași măsură daci și romani. Al patrulea: românii sunt daco-romani, însă mai mult daci decât romani. Și, în sfârșit, al cincilea: românii sunt daci!

Toate soluțiile și-au avut adepții lor (și discuția nu e încheiată, fiindcă nici nu are cum să fie). Se află aici un indicator ideologic interesant. Românii înclinați spre Occident îi preferă pe romani. Naționaliștii se simt mai atrași de daci.

Pe la 1900, și chiar mai târziu, discursul dominant îi privilegia încă pe romani. Pentru națiunea română și pentru statul român, în plin proces de modernizare și de occidentalizare, Roma oferea un simbol care nu putea fi neglijat. Romanii trebuiau salvați: operație deloc simplă, odată ce se constatare că dacii nu dispăruseră. De regulă, autohtonii sunt mai numeroși decât coloniștii. Și totuși, Xenopol considera că ponderea romanilor ar fi fost mai mare decât a dacilor, iar „exemplarele cele mai mândre ale rasei românești de astăzi nu se pleacă spre caracterul dac, ci mai mult spre cel roman“.⁵ Nicolae Iorga, considerat cel mai de seamă istoric român, avea și el o teorie în această privință. Cu mult înainte de cucerirea Daciei, ar fi pornit din Italia un amplu curent demografic spre Balcani și spre Dunăre. Mai întâi, țăraniii italieni i-au romanizat pe traci și pe iliri, apoi toți aceștia au extins romanitatea la nord de Dunăre, având, în Dacia romană, o superioritate numerică față de dacii rămași relativ puțini.

Să privim și marea frescă a Ateneului Român din București, unul dintre monumentele emblematice ale Capitalei. Operă a pictorului Costin Petrescu, inaugurată în 1937, se înfățișează ca o amplă istorie în imagini a românilor. Fuziunea daco-romană este simbolizată prin idila dintre o dacă și un legionar roman. Iată-l și pe Traian; el apare, măreț, în postură de învingător. În zadar îl vom căuta însă pe Decebal: lipsește! În schimb, este reprezentat Apolodor din Damasc, arhitectul care a construit podul peste Dunăre, pe care au trecut legiunile romane. Fără a-i anula pe daci, simbolurile romane sunt evident dominante.

Dacă dorim un echilibru perfect, îl vom întâlni la Vasile Pârvan (1882–1927), întemeietorul școlii românești moderne

de arheologie, în marea sa lucrare *Getica* (1926), precum și în cartea publicată în engleză *Dacia. An Outline of the Early Civilizations of the Carpatho-Danubian Countries*, cuprinzând câteva conferințe ținute la Cambridge (1928). Pârvan vede în Dacia un mare regat, cu o bază etnică omogenă, cu o civilizație avansată, cu o identitate politică și națională bine definită. Dacii sunt valorizați la maximum. Dar și romanii! Ar fi existat un lung proces de occidentalizare, anterior cuceririi romane, care a pregătit și ușurat romanizarea efectivă. În Dacia romană, în mijlocul unei populații autohtone rărite și în condițiile unei colonizări masive, elementul roman a fost dominant. Romanizarea s-a extins însă — prin multiple legături — și în restul Daciei, neanexat de romani și populat în continuare de daci. Românii sunt așadar, în cel mai înalt grad, și daci, și romani, iar România de astăzi se regăsește în Dacia antică, atât dinaintea de romani, cât și din vremea romanilor.

Dacii avansau însă, pas cu pas. Generația lui Mircea Eliade — tinerii intelectuali din anii '30 — se simțea deja mai apropiată de daci decât de romani. Constantin C. Giurescu (1901–1977), un istoric reprezentativ al acestei generații, înclina, în *Istoria românilor* (1935), balanța în favoarea dacilor. Chiar în provincia romană, considera el, în ciuda pierderilor suferite în războaie și a colonizării, dacii au rămas majoritari. Ponderea lor „biologică” în alcătuirea poporului român a fost, așadar, mai mare decât a coloniștilor romani. Iată o evoluție semnificativă. Românii au început prin a se considera romani, au trecut apoi prin faza de daco-romani, pentru a ajunge la condiția de *daci romanizați*. Această ultimă sintagmă pare a corespunde cel mai bine conștiinței istorice actuale. Stimulați de descoperirile arheologice, dar și de o înclinare naționalist-autohtonistă, dacii s-au distanțat de romani. Limbă romanică, dar sânge dacic — așa s-ar putea rezuma percepția comună asupra originilor. Românii se simt astăzi mai mult daci decât romani. Decebal și-a luat revanșa asupra lui Traian. Învins acum aproape două milenii, astăzi el este învingătorul.

S-a mers însă și mai departe. Până la eliminarea completă a romanilor. „Simetric” față de ceea ce întreprinseseră latiniștii: evacuarea dacilor din istorie. Dar latiniștii aveau cel puțin argumentul limbii care pleda în favoarea originii romane. „Daciștii”, pentru a fi convingători, trebuiau să demonstreze că româna nu se trage din latină, ci din dacă, ipoteză care nu poate stârni decât indignare sau ilaritate printre lingviști. Mitologia nu cunoaște însă dificultăți. Unii români au ajuns să se considere daci puri (și par foarte mulțumiți!). Tonul l-a dat Nicolae Densușianu (1846–1911), un erudit fantast, autor al unei masive cărți intitulată *Dacia preistorică* (publicată postum, în 1913). Teza pe care o susținea, recurgând la un amalgam bizar de informații și deducții, era aceea că Dacia ar fi constituit, cu 6000 de ani înainte de Cristos, centrul unui imperiu mondial înglobând Europa, Mediterana, Egiptul, Africa de Nord și o bună parte a Asiei. De aici, de la Dunăre și Carpați, s-ar fi revărsat civilizația asupra lumii întregi. De aici au pornit spre Italia și strămoșii romanilor. Limbile dacă și latină nu sunt decât dialecte ale aceleiași limbi. Nu dacii au ajuns să vorbească latinește, ci latinii vorbeau dacă! Toate limbile romanice își au obârșia în Dacia. Printre dovezile invocate figurează și Columna lui Traian, monumentul înălțat de împărat la Roma după înfrângerea dacilor, decorat cu basoreliefuri ilustrând — oarecum în stil de benzi desenate — cele două războaie. Dacii și romanii — constată Densușianu — dialoghează pe Columnă fără interpreți, probă că se înțelegeau perfect vorbind fiecare în limba lor! Despre limba dacă se pot spune multe, pentru simplul motiv că nimeni nu o cunoaște (s-au transmis puține cuvinte, suficiente totuși pentru a permite concluzia că nu semăna deloc cu latina!).

De la latiniști la „daciști”, actorii se schimbaseră, dar strategia rămăsese aceeași. Prin identificarea mitologică cu romanii, mai întâi, apoi, prin amplificarea, și mai mitologică, a civilizației dacice, se compensa, în imaginar, marginalitatea istoriei românești. România se deplasa dinspre periferie spre centru. Trecutul imaginar oferea ceea ce nu putea oferi prezentul real.

Sinteza daco-romană însemna, în plan ideologic, o soluție de echilibru între naționalism și europeanism. Respingerea romanilor și asumarea exclusiviei moșteniri dacice însemnau despărțirea de Occident și cufundarea în autohtonism. Pe o asemenea interpretare istorică a mizat în perioada interbelică extrema dreaptă. Paradoxal, dar explicabil, aceste teorii au fost reînviolate, câteva decenii mai târziu, prin anii '70 și '80, de comunismul naționalist. În ambele variante, dacii pledau pentru o Românie închisă în ea însăși, în valorile ei specifice. Insula latină devenea o insulă dacică (prima se izola doar de vecinii nelatini, cealaltă de lumea întreagă).

Dacii au fost puși la lucru de ideologia comunistă, în faza de intensificare a naționalismului, în jurul anului 1980 (an când s-au sărbătorit cu mare fast 2050 de ani de la întemeierea primului stat dac condus de Burebista; cronologia a fost „aranjată“ pentru a permite comemorarea, fiind imposibil de spus cu precizie când și-a început domnia regele dac). Institutul de istorie al Partidului Comunist, specializat până atunci în cercetarea mișcărilor muncitorești și revoluționare, s-a reprofilat radical, începând să se ocupe (se înțelege cu câtă competență!) de problema originilor. Orientarea a fost în mod hotărât spre daci. S-au reactualizat tezele lui Densușianu, inclusiv faimosul argument al absenței translatorilor pe Columna lui Traian. Se anula astfel romanizarea, romanii nefiind decât cuceritori temporari ai Daciei. În schimb, se amplifică nemăsurat valoarea civilizației dace (nu în sensul religios al lui Zalmoxis, comuniștii fiind ateii. Se puneau însă în evidență cunoștințele științifice și chiar înclinările filozofice ale dacilor. Izvorul ideal pentru o asemenea interpretare este Iordanes, istoric din secolul al VI-lea, autor al unei istorii a goților. Propunându-și să-i înfățișeze pe goți într-o lumină cât mai favorabilă, el îi asimilează cu geții, cărora le conferă o civilizație strălucită. Fără voia lor, dacii i-au servit atât pe goți, cât și pe comuniștii români!)

Nici un specialist autentic nu a aderat la teza dacismului pur. Ea a fost îmbrățișată de falși cercetători-activiști ai partidului comunist, ca și de diverși intelectuali naționaliști, lip-

șiți de pregătire istorică. Unii români s-au lăsat tentați. S-a dezvoltat astfel un curent de opinie care se manifestă și astăzi prin tot felul de interpretări pseudoistorice. Este un fel de religie naționalistă pentru care Dacia reprezintă centrul lumii. Apar și romane pe această temă. Și nu lipsește, desigur, invocarea rituală a lui Zalmoxis, sclav al lui Pitagora, zeu get și protector al neamului românesc...

O sinteză complicată

Bătălia originilor s-a desfășurat, așadar, între romani și daci. Abordarea mitologică tinde spre simplificare și promovează purismul rasial: românii nu pot fi decât romani, daci sau daco-romani. Ideea unui amestec mai complex, etnic și cultural, diferit, în plus, de la o perioadă la alta, este rareori luată în discuție. Și totuși ceea ce frapează în România și dă originalitate sintezei românești este tocmai multitudinea și varietatea elementelor care au concurat la aceasta.

Mai întâi, chiar componentele aparent simple, dacii și romanii, ascund o mare diversitate. Autorii antici disting între geți și daci, și unii, și alții ramuri ale neamului tracic. Geții locuiau în preajma Dunării, mai ales la sud de fluviu, în nordul Bulgariei de astăzi, dar și în Câmpia Munteniei, și în Dobrogea. Dacii își aveau nucleul în Transilvania. S-a forjat la un moment dat, în istoriografia românească, sintagma „geto-daci“, prin care se sugerează unitatea geților și dacilor, existența unui singur popor. Se invocă, printre altele, autoritatea lui Strabo, geograful grec din secolul I înainte de Cristos, care scrie că geții și dacii vorbeau aceeași limbă. Ar fi însă naiv să ne închipuim că Strabo (sau Poseidonius, de la care are probabil informația) cunoștea chiar atât de bine dialectele tracice. Ne lovim mereu de această utilizare, lipsită de spirit critic, a surselor antice. Un popor geto-dac poate să existe din punctul de vedere național modern, dar nu a existat cu siguranță în Antichitate. Cei în cauză nu-și ziceau „geto-daci“, iar un popor fără nume este greu de imaginat. Spațiul dacic era fragmentat, chiar dacă triburile vorbeau limbi

apropiate (sau dialecte ale aceleiași limbi). În plus, dacii nu erau singuri. Sciții, popor de origine iraniană, s-au așezat, venind din nordul Mării Negre (din Ucraina de astăzi) în partea de răsărit a teritoriului lor, și îndeosebi în Dobrogea (numită în Antichitate Scythia Minor). Dinspre apus au venit celții, un număr dintre ei rămânând în Dacia. Ceva mai târziu, bastarnii (germanici) și sarmații (de origine iraniană, ca și sciții) au locuit și ei pe teritoriul dacic. Despre coloniștii romani să nu mai vorbim: ei sunt de toate originile.

A urmat, după retragerea romană, timp de o mie de ani, un impresionant șir de migrații care au cuprins actualul teritoriu al României. „Migratorii“ au trecut pe aici, dar mulți dintre ei nu numai au trecut, dar s-au și așezat, conviețuind și, în cele din urmă, amestecându-se cu populația autohtonă. La drept vorbind, izvoarele epocii îi menționează doar pe ei, uitându-i pe daco-romani. Este o lungă listă, unde figurează goții și gepizii (germanici), hunii și avarii (veniți din Asia Centrală), slavii, maghiarii, pecenegii și cumanii (de origine turcă) și, în sfârșit, tătarii (marea invazie din 1241), ultimul val migrator dinaintea întemeierii statelor românești. Însă nici după mileniul migrațiilor românilor n-au rămas să trăiască singuri între ei. Spațiul românesc a atras străini din toate direcțiile, fie în calitate de oaspeți, fie de cuceritori. Am arătat puțin mai înainte cum se prezenta, încă la 1930, acest mozaic etnic, cultural și religios. Tendința în istoriografia românească a fost de a-i privi pe toți aceștia ca elemente superficiale și tranzitorii, care nu au afectat esența sintezei românești. Eventual, admițând o excepție pentru slavii.

Dosarul slavilor este, într-adevăr, semnificativ. Ei s-au stabilit pe actualul teritoriu al României în secolele VI–VII. În număr și mai mare, au trecut însă la sud de Dunăre (mai ales după 602, când apărarea bizantină pe Dunăre s-a prăbușit), slavizând jumătatea nordică a Peninsulei Balcanice. Așa s-au născut bulgarii, sârbii și celelalte popoare slave din Balcani. În lipsa slavilor, romanitatea ar fi avut toate șansele să se mențină, atât la nord, cât și la sud de Dunăre. Ar fi putut exista astăzi o mare Românie, înglobând teritoriul actual al României,

Bulgariei și fostei Iugoslavii! S-ar fi putut petrece însă și procesul opus, până la capăt: slavizarea completă, inclusiv a spațiului nord-dunărean, și atunci astăzi n-ar mai exista aici o insulă latină, ci doar slavii. Cert este că asimilarea slavilor nu a însemnat anularea lor, ci îmbogățirea sintezei românești cu acest nou element. Concluzie firească, însă greu de acceptat de istoriografia românească modernă, într-o perioadă când românii hotărâseră să termine cu lumea slavă și să privească exclusiv spre Occident.

Se înțelege de la sine că Școala latinistă, care îi eliminase pe daci, nici nu a vrut să audă de slavii. Într-o fază ulterioară, dacii sunt reabilitați, nu însă și slavii. Hasdeu, susținător neobosit al dacilor, nu s-a arătat dispus să-i trateze cu aceeași îngăduință pe slavii. Opțiune aparent curiosă pentru cel care a fost primul slavist român. Hasdeu era însă originar din Basarabia (aflată atunci sub stăpânire rusească) și tot ce se poate spune este că nu i-a iubit deloc pe ruși, văzând în panslavism o amenințare (drept care îi îndemna pe români la o politică „pan-latină“). După el, influența slavă ar fi fost de dată relativ târzie, rezultat nu al amestecului etnic, ci al unui împrumut de ordin politic și religios. Cu alte cuvinte, slavii nu au afectat esența poporului și culturii românești.

Câteva decenii mai târziu — atunci când spiritul critic progresase și problema originilor cunoscuse o oarecare dedramatizare —, Ioan Bogdan (1864–1919), primul slavist român cu adevărat profesionist, a prezentat lucrurile într-o cu totul altă lumină. Pentru el, slavii erau *element constitutiv* al sintezei românești. „Influența elementului slav la formarea naționalității noastre — scria el în 1905 — este așa de evidentă, încât putem zice, fără exagerare, că nici nu poate fi vorba de popor român înainte de absorbirea elementelor slave de către populația băstinașă romană în cursul secolelor VI–X.“ Printre argumentele lui Ioan Bogdan figurează „suma enormă de elemente slave“ intrate în limba română, atât direct, prin conviețuire, cât și pe cale politico-literară; folosirea slavonei (limba slavă veche) în biserică și în stat, și chiar în „afacerile zilnice ale românilor“,

până în secolele XVI–XVII; ca și originea slavă a majorității instituțiilor medievale românești. Influența precumpănitoare a fost a slavilor sudici, mai precis a statului bulgar (limba slavă folosită în țările române este, în esență, „medio-bulgara“).⁶

Aceste considerații ale lui Ioan Bogdan nu au fost reținute până la ultimele consecințe, cu alte cuvinte până la așezarea slavilor pe același plan cu dacii și romanii. Chiar dacă li se accepta un anume rol, slavii rămâneau într-un plan secundar: un adaos, poate important, dar nu mai mult decât un adaos, la o sinteză deja încheiată. Face excepție prima perioadă a comunismului românesc (anii 1950) când slavii sunt puși în vedetă, date fiind raporturile de subordonare față de Uniunea Sovietică și „frăția“ dintre țările comuniste (majoritar slave). Odată însă cu afirmarea comunismului naționalist, în vremea lui Ceaușescu, lucrurile trec în extrema cealaltă. Dacă nici romanii nu mai erau iubiți, cu atât mai puțin slavii! Se avansează concluzia că poporul român și limba română erau gata formate, cel puțin în linia mari („protoromânii“), încă din secolul al VI-lea. Ceea ce însemna că influențele ulterioare, inclusiv cele slave, nu mai aveau cum să afecteze în profunzime fondul românesc.

Cam greu, într-adevăr, să evoci în România, cu seninătate științifică, rolul slavilor în trecut, fiindcă ei sunt prea prezenți, astăzi, în jurul României. Identitatea românilor în epoca modernă s-a afirmat tocmai prin desprinderea de lumea slavă. Faptul că și comunismul, în faza lui antinațională, s-a folosit de slavi în vederea anihilării sentimentului național românesc nu aranjează deloc lucrurile. Cred însă că dreptate avea Ioan Bogdan. În ce privește limba română, contribuția slavilor a fost cu siguranță mai importantă decât a dacilor; pe de altă parte, nu este deloc sigur că slavii ar fi fost mai puțin numeroși decât coloniștii romani. Important este însă că un popor nu se reduce la datele biologice („sângele“) și nici măcar la cele lingvistice. Abordarea rasial-lingvistică, de factură romantică, apare astăzi cu totul depășită. Nu se poate face abstracție, vorbind despre slavi, de profundul impact cultural al modelului slavon în Evul Mediu românesc. Exceptând limba (dar, și sub acest aspect, cu

o infuzie slavă semnificativă și cu folosirea slavei ca limbă de cultură), țările române prezintă în Evul Mediu un aspect apropiat de al țărilor slave din zonă. Nu cu Franța și cu Italia seamănă Țara Românească și Moldova, ci cu Bulgaria și cu Serbia.

Un popor nu este ceva dat o dată pentru totdeauna. Este o sinteză fluidă. Și, în orice caz, o sinteză culturală, nu biologică. Moștenirea strămoșilor se tot diluează, iar prezentul este mai prezent decât trecutul! Conexiunile contemporane sunt mai importante decât originile. Strămoșii ajung să conteze mai puțin prin ei înșiși, cât prin modul cum ne folosim noi de ei pentru a ne marca identitatea. Cu siguranță că românii de astăzi seamănă mai bine cu englezii (deși sunt foarte diferiți de ei) decât cu dacii și cu romanii. Cu aceștia din urmă nu mai seamănă deloc: sunt popoare care au trăit acum două mii de ani, având o cu totul altă mentalitate și un alt mod de viață decât noi, cei de astăzi. Este foarte corectă remarca lui Marc Bloch, care cita un proverb arab: „Les hommes ressemblent plus à leur temps qu'à leurs pères.“⁷

Disputa în jurul continuității

Cât ar fi de complicate originile românești, ele par de-a dreptul simple în raport cu ceea ce urmează: faimoasa și la nesfârșit controversata problemă a continuității. Până acum, am făcut abstracție de acest aspect, luând în considerare strict teritoriul fostei Dacii (și al României actuale). S-a conturat însă la un moment dat ideea că românii nu s-ar fi format ca popor pe acest teritoriu, ci ar fi venit de la sud de Dunăre, dintr-o zonă nu prea bine precizată, probabil din nord-vestul Peninsulei Balcanice; această migrație s-ar fi petrecut destul de târziu, prin secolul al XIII-lea, sau ceva mai devreme, începând din secolul al IX-lea. Teza „imigraționistă“ a fost susținută mai întâi, spre sfârșitul secolului al XVIII-lea, de istoricii germani (austrieci) Franz Joseph Sulzer și Johann Christian Engel, apoi, cu un aparat istorico-filologic mai modern, de austriacul Robert Roesler (în lucrarea *Romänische Studien*, 1871). A devenit o adevărată

dogmă în istoriografia maghiară și un permanent motiv de controversă cu istoricii români.

Cum s-a ajuns aici? Din motive foarte diverse, atât de ordin istoric, cât și politic.⁸ De la bun început, se constată o neconcordanță între procesul efectiv al expansiunii romane și al romanizării și actuala configurație etnică a Europei Sud-Estice. Jumătatea nordică a Peninsulei Balcanice a făcut parte din Imperiu timp de vreo opt secole, interval care a permis instalarea și consolidarea unei puternice vieți romane. La nord de Dunăre, pe actualul teritoriu al României, romanii au stăpânit doar jumătate din Dacia. Provincia Dacia a făcut parte din Imperiu doar 165 de ani (din 106 până în 271, când a fost abandonată, romanii retrăgându-și frontiera pe linia Dunării), ceea ce poate ridica întrebări cu privire la amploarea romanizării. Pe de altă parte, jumătatea neanexată a Daciei nu a avut în mod logic cum să fie romanizată (chiar dacă unii istorici susțin contrariul). Rezultatul se dovedește însă invers punctului de plecare: România, „urmașa Romei“ în această parte a Europei, se află la nord de Dunăre, și nu la sud!

În al doilea rând, ipotezele cele mai diverse au teren liber de manifestare, dată fiind sărăcia izvoarelor privitoare la spațiul nord-dunărean de-a lungul mileniului care separă retragerea stăpânirii romane la anul 271 de întemeierea statelor românești în secolul al XIV-lea. Este așa-numitul „mileniu întunecat“. Lipsesc cu desăvârșire izvoarele scrise interne. Dar nici izvoarele externe nu spun mai nimic, sau nimic sigur, despre români (până la *Gesta Hungarorum*, cronica notarului anonim — Anonymus — al regelui Ungariei Béla III, scrisă spre sfârșitul secolului al XII-lea, care menționează într-adevăr prezența românilor și a unor mici state românești în Transilvania pe la anul 900, în momentul venirii ungușilor; dar textul este mult posterior faptelor relatate, adversarii continuității românești neacordându-i nici un credit în această privință, în timp ce istoricii români, firește, îl consideră o sursă prețioasă și demnă de încredere). Cu privire la anumite aspecte, arheologia s-a dovedit capabilă de a suplini lipsa izvoarelor scrise. Știm astăzi că

teritoriul Daciei a continuat să fie dens populat; putem reconstitui modul de viață al celor care au trăit aici. Din păcate, materialul arheologic *nu vorbește*; el nu ne poate spune ce limbă vorbeau făuritorii obiectelor respective într-un anume secol și într-un anume colț al României de astăzi.

Și, în sfârșit, dar nu în ultimul rând, a intervenit în joc, cu o mare complicație de variante, factorul ideologic și politic. Negarea continuității românești și aducerea românilor de la sud de Dunăre a corespuns evident obiectivelor austro-ungare în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea, continuând să reprezinte singura interpretare în istoriografia maghiară de astăzi, cu scopul de a asigura maghiarilor întâietatea cronologică în Transilvania. Dar nici afirmarea continuității românești nu este o opțiune mai puțin politizată, de data aceasta, firește, în favoarea românilor, a ideologiei naționale românești, a statului național român (identitatea Dacia antică – România Mare). Interesant este că unele argumente sunt comune imigraționiștilor și naționaliștilor români. Aceleași premise istorice justifică o teorie sau opusul ei! Invocată de latiniști, obsedați de noblețea și puritatea sângelui românesc, exterminarea dacilor a servit în egală măsură teza imigraționistă: ce argument mai bun decât golirea Daciei de populația ei autohtonă? Și invers, neromanizarea dacilor, susținută de extrema naționalistă a dacismului pur, nu face decât să ofere argumente, în măsura în care toți lingviștii serioși consideră româna ca limbă romanică, ipotezei expansiunii românilor și limbii române din afara spațiului actual al României.

Pe ce se bazează imigraționistii? „Tăcerea izvoarelor“ dă de gândit, fără a fi însă un argument suficient. Dar asemănările dintre română și albaneză (mai ales o serie de cuvinte comune)? Ele sugerează că, într-o fază inițială, cele două popoare ar fi fost vecine. Fondul slav din limba română (ca și din cultura și societatea românească) este, de asemenea, de factură balcanică. Dialectul macedo-român sau aromân (vorbit în Grecia, Albania și în Macedonia) se aseamănă îndeajuns cu româna de la nord de Dunăre pentru a-i „atrage“ din nou pe români spre Balcani.

La toate acestea, susținătorii români ai continuității nu sunt lipsiți de replică. Ei explică asemănările cu albaneza prin substratul comun tracic, respectiv dacic. Acestea ar fi tocmai cuvintele dace din limba română. Ipoteză din păcate neverificabilă, fiindcă, încă o dată, limba dacă este necunoscută (ca și limba tracilor, în genere). Singura certitudine rămâne asemănarea cu albaneza (care privește de altfel și mai multe cuvinte de origine latină, unele aproape identice în cele două limbi). Pe de altă parte, slavismele din română și influența slavă în ansamblu se pot explica nu neapărat prin venirea românilor din sud, ci prin asimilarea slavilor la nord de Dunăre, proces completat și amplificat prin înrăurirea ulterioară a modelului politico-cultural slavon. Nici tăcerea surselor nu poate fi considerată un argument. Izvoarele medievale se referă de regulă la elementul stăpânitor, militar și politic. De altfel, și vlahii balcanici apar târziu în izvoare. O migrație de asemenea amploare pare puțin credibilă. Și dacă izvoarele nu-i menționează pe români la nord de Dunăre, ele nu menționează nici vreo deplasare a lor de la sud spre nord. Cu alte cuvinte, izvoarele nu spun nimic despre formarea poporului român la nord de Dunăre, dar nici despre formarea lui în Balcani. Și totuși românii există!

Pe acest teren nesigur, ipotezele s-au înmulțit. Imigraționiștilor le este greu să spună cu precizie de unde și când au pornit la drum românii. Istoricii români, susținători ai continuității, au elaborat și ei scenarii destul de diferite. În plus, acordul nu este chiar perfect între istorici și lingviști. Câțiva lingviști români — și printre cei mai renumiți — au îmbrățișat chiar teoria imigraționistă (în genere, lingviștii nu pot face abstracție de coloratura balcanică a limbii române). Fapt este că Dacia romană cuprindea în linii mari Oltenia, Transilvania și Banatul. Aici s-au petrecut colonizarea romană și romanizarea, premise necesare ale formării limbii și poporului român. Cea mai mare parte a Munteniei, Moldova, Maramureșul au rămas sub stăpânirea dacilor liberi. Harta romanizării nu corespunde, așadar, cu harta României de astăzi. Ea cuprinde jumătate din

România și, dincolo de Dunăre, jumătate din Peninsula Balcanică. Între aceste limite trebuia căutată soluția.⁹

Hasdeu avea o înclinare deosebită pentru Oltenia, impresionat de caracterul curat românesc al acesteia. Aici s-ar fi format poporul român, decide el, și de aici s-ar fi extins treptat în restul teritoriului (din secolul al IV-lea până în secolul al XIV-lea). Xenopol privilegia Transilvania: cât timp au durat migrațiile (o mie de ani) românii s-ar fi adăpostit în „cetatea de munți“ a Transilvaniei; apoi, din secolul al XIII-lea, ar fi coborât spre deal și câmpie, întemeind cele două state: Țara Românească și Moldova. La 1885, Dimitrie Onciul (1856–1923), fondatorul noului curent critic din istoriografia românească, a publicat un important studiu despre „teoria lui Roesler“. Ambele interpretări, a istoricului austriac, dar și a lui Xenopol, i se păreau nesatisfăcătoare. De ce neapărat la sud sau la nord de Dunăre și nu la sud și la nord? Dunărea nu a fost o frontieră, romanii stăpânind ambele ei maluri, iar limba latină vorbindu-se și de o parte, și de alta. Vatra poporului român o constituie, așadar — potrivit lui Onciul —, Dacia romană împreună cu Moesia (nordul Peninsulei Balcanice, pe teritoriul actual al Bulgariei și Serbiei). Era o soluție de compromis sau de sinteză între continuitate și imigraționism. Toate întrebările primeau răspuns. Se rezolvau punctele contestabile ale teoriei continuității (ciudatele asemănări cu albaneza, de pildă), fără să se sacrifice însă esențialul: persistența elementului românesc pe teritoriul României sau cel puțin într-o parte a acestuia (și în orice caz în Transilvania, mărunț discordiei).

Românii deveneau moștenitorii întregii romanități orientale (concepție susținută cu tărie de Nicolae Iorga); pe lângă rolul ei în argumentația istorică, această „moștenire balcanică“ era de natură să justifice și politica românească în zonă: la începutul secolului al XX-lea, România se erijează în arbitru al Balcanilor și, în orice caz, în protectoare a elementului românesc din Balcani (aromânii). Nu este însă mai puțin adevărat că accentul principal a continuat să cadă asupra teritoriului nord-dunărean, istoricii fiind preocupați, evident, de marcarea frontierelor

prezente ale României. Spațiul de la sud de Dunăre rămânea un „rezervor“ luat în considerare, totuși secundar. Totodată, frontiera dintre Dacia romană și Dacia rămasă dacică (tăind în două România actuală) tindea să se estompeze. Pârvan considera că, într-un fel sau altul, viața romană a pătruns și în satele dace din Muntenia și Moldova. Și Iorga identifica o timpurie (dar ipotetică!) Țară Românească, ce ar fi cuprins toate ținuturile românești. Gheorghe Brătianu (1898–1953), într-o lucrare deseori citată în problematica continuității: *Une énigme et un miracle historique: le peuple roumain* (1937), accepta totuși faptul că Moldova și Basarabia au reprezentat o fază mai târzie a expansiunii românești în Evul Mediu. Rămâne într-adevăr greu de înțeles, indiferent de ce spun unii istorici, cum s-ar fi putut romaniza regiunile necolonizate de romani. Doar prin contacte comerciale, oricât ar fi de strânse, oamenii nu renunță la limba lor pentru a adopta o altă limbă. Trebuie să fi existat în Evul Mediu o expansiune românească, dacă nu de la sud de Dunăre, atunci dinspre jumătatea de sud-vest a României (corespunzătoare Daciei Romane) spre est și spre nord.

Comunismul nu s-a mai încurcat în asemenea subtilități. A procedat radical, cum îi stătea în obicei. Pe de o parte, a renunțat la sudul Dunării (pentru a nu alimenta teoria imigraționistă, dar și potrivit principiului: nu intervenim în treburile altora, pentru ca nici alții să nu intervină în ale noastre), iar pe de altă parte a decis că poporul român s-a format exact pe întregul teritoriu de astăzi al României. Mai ales în faza comunismului naționalist, disputa cu istoriografia maghiară a determinat un accent foarte apăsător pe continuitate. Arheologii au fost puși la lucru. Aveau misiunea de a dovedi o continuitate absolută, în fiecare colț al României, și au dovedit-o, sau cel puțin au afirmat-o. S-a făcut o confuzie între urmele materiale și caracteristicile etnice (inclusiv limba). În fapt, rezultatele obținute sunt echivoce și cu dublu tăiș. Se constată, după o primă fază de continuitate daco-romană, o răsturnare arheologică completă în jurul anului 600, odată cu instalarea slavilor. Totul se schimbă: aspectul locuințelor, inventarul lor și chiar ritul funerar. În

mod curios, arheologii din perioada comunistă au tras de aici concluzia unei neîntrerupte continuități etnice românești! În termeni strict arheologici, nu este continuitate, ci discontinuitate. A curs multă cerneală în jurul culturii *Dridu* (după numele unui sat din Câmpia Dunării), identificată, de prin secolul al VIII-lea, atât în România, cât și în Bulgaria. Cercetătorii români o consideră românească, bulgarii însă, dar și alți specialiști „neromâni“, văd în ea o sinteză de civilizație slavă. Pentru unii, românii sunt prezenți peste tot, pentru alții, au dispărut! În cea de-a doua variantă, ei ar fi fost pur și simplu înghițiți de slavi, fenomen similar cu cel petrecut în alte părți, acolo unde amprenta romană s-a șters în urma invaziilor (Britania, Panonia, nordul Peninsulei Balcanice, Africa de Nord). Descoperirile arheologice susțin până la urmă ambele teorii: continuitatea și imigraționismul.

Rezultatul meciului este nul. Stau față în față scenarii perfect opuse, deși clădite cu același material. Este și aceasta o originalitate a istoriei românești, un caz particular în istoriografia europeană. Potrivit multiplelor interpretări divergente, românești și străine, mai vechi sau mai noi, românii s-ar fi format sau pe teritoriul corespunzător României moderne, sau numai într-o parte a acestui teritoriu, sau pe un teritoriu sensibil mai mare decât România de astăzi, sau complet în afara frontierelor românești! Românii rămân, așa cum a spus un istoric francez, Ferdinand Lot, „o enigmă și un miracol istoric“ (caracterizare preluată de Brătianu în titlul lucrării menționate). Va fi rezolvată cândva enigma? Trebuie să ne resemnăm cu ideea că istoria nu ne răspunde la toate întrebările și, mai rău chiar, ne derutează adesea cu răspunsuri contradictorii.

Dar oare ce s-ar întâmpla dacă s-ar dovedi, să zicem, că românii au venit într-adevăr mai târziu, de undeva din Balcani? Nu s-ar întâmpla nimic! O asemenea concluzie nu ar afecta cu nimic configurațiile naționale prezente. Nu cred că cineva s-ar gândi să-i reîntoarcă pe români la sud de Dunăre (evacuându-i de aici pe sârbi și pe bulgari!). Atunci ar trebui și ungurii să pornească îndărăt spre Ural, iar americanii să revină în Europa,

lăsând continentul indienilor autohtoni. Acesta e un joc stupid. Care poate deveni însă sângeros. Nu din vina istoriei, se înțelege, ci din vina oamenilor de astăzi care manipulează istoria, urmărindu-și interesele. Și în Kosovo a existat, ca pretext, o dispută în jurul continuității (sârbii susținând că acesta e „leagănul“ națiunii și statului lor, în timp ce albanezii se consideră mult mai vechi, ca descendenți ai traco-ilirilor). Istoria este peste tot un alibi; problemele sunt ale prezentului, nu ale trecutului. România este așa cum este nu fiindcă dacii și romanii au trăit aici acum două mii de ani, ci fiindcă românii sunt astăzi majoritari în toate provinciile ei, inclusiv în Transilvania, și fiindcă ei au vrut și vor să trăiască într-un stat românesc. Dacă ar fi devenit minoritari în Transilvania (ca sârbii în Kosovo), la ce le-ar mai fi folosit continuitatea istorică? După cum și maghiarii, deși mai puțini decât românii, sunt la ei acasă în Transilvania, indiferent când au venit aici. Popoarele din Europa Centrală și Sud-Estică trebuie să învețe să depășească dihotomia majoritate-minoritate și să privească mai mult spre viitor decât spre trecut.

O limbă altfel decât celelalte

Dacă nu este deloc sigur cum se împarte sângele românesc, în procente dace, romane, slave sau de alte origini, dacă este greu de spus cum s-au cristalizat limba și poporul român, un lucru rămâne totuși bine stabilit: româna este o limbă romanică. Teoria extravagantă a unei române dacice nici nu poate fi abordată într-o discuție serioasă. Pentru romaniști, este o limbă fascinantă: a evoluat departe de ceilalți membri ai familiei și în mod independent. A asimilat elemente specifice (slave, turcești, grecești, maghiare), care o diferențiază și mai mult de romanitatea occidentală (cu împrumuturile ei predominant germanice, practic inexistente în română). Este, cu siguranță, cea mai originală dintre limbile romanice.¹⁰

Structurile limbii (morfologia și sintaxa) sunt într-o măsură covârșitoare latine. În ce privește vocabularul, lucrurile se pre-

zintă ceva mai complicat, iar polemicile nu au lipsit. Între 1870 și 1879, lingvistul Alexandru Cihac a publicat, la Frankfurt, un dicționar etimologic român (*Dictionnaire d'étymologie daco-romane*). Rezultatul studiului său era surprinzător (și cu atât mai surprinzător cu cât românii fuseseră educați până atunci în spiritul respectului moștenirii latine). Concluzia era că, din totalul de 5 765 de cuvinte luate în considerare, 2 361 erau slave, doar 1 165 latine, 965 turcești, 635 împrumutate din greaca modernă, 589 maghiare și 50 albaneze. Altfel spus, vocabularul românesc ar fi fost în proporție de două cincimi slav și numai o cincime latin. Cuvintele latinești abia dacă erau puțin mai numeroase decât cele turcești. Se înțelege ce emoție a provocat acest calcul în România. Sau Cihac a greșit, sau românii nu mai sunt romani, nici măcar prin limbă! S-a constatat apoi că multe cuvinte lipsesc din dicționar și nu toate etimologiile sunt corecte. Este o iluzie să ne închipuim că statistica ar fi o știință obiectivă și exactă. De fiecare dată, depinde *ce* și *cum* numeri! Un studiu ulterior, datat 1942, întreprins pe un număr mult mai mare de cuvinte (peste 40 000), a redus procentul cuvintelor slave la 16,41% (față de aproape 41% la Cihac); și tendința „statistică“ a acestora e în continuare în scădere.

Problema însă nu este aici. Nodul gordian l-a tăiat B.P. Hasdeu, cu un studiu fundamental, care privește nu numai limba română.¹¹ Și engleza este în aceeași situație. În engleză, sunt mai multe cuvinte romanice (din franceză sau latină) decât germanice. Ceea ce nu împiedică engleza să aparțină totuși familiei germanice. La fel și în limba română: contează mai puțin numărul brut de cuvinte latine (diferit de altfel de la o „numărătoare“ la alta) cât — afirmă Hasdeu — valoarea lor de circulație. Prin teoria „circulației cuvintelor“ (frecvența cuvintelor, spunem astăzi), Hasdeu a adus o contribuție importantă în lingvistica generală. Nu este de mirare că tocmai un român a lansat ideea: în România se ducea o aprigă bătălie în jurul originilor și părea indispensabilă „cântărirea“ contribuției fiecăruia dintre elementele fondatoare. Soluția e simplă și de

necontestat. Cine folosește toate cuvintele unei limbi? Pe cele mai multe, nici măcar nu le cunoaștem. Altele apar strict ocazional în vorbirea curentă. Sunt însă și cuvinte care revin neîncetat. În dicționar, par toate egale, în fapt însă nu sunt. În românește, se pot formula fraze întregi numai cu cuvinte latine; s-au identificat și strofe de poezii populare care nu conțin cuvinte de alte origini; dar este imposibil de alcătuit o frază exclusiv din elemente slave, turcești, grecești sau maghiare.

Vocabularul esențial este, așadar, în bună măsură latin (afirmație care nu trebuie însă exagerată, fiindcă nici elementele nelatine nu sunt neglijabile, româna fiind o limbă destul de amestecată). „Om“, „bărbat“, „femeie“... sunt cuvinte latinești. Unele cuvinte latine au căpătat cu totul alt sens în română decât în limbile occidentale. „Pământ“, de pildă (atât în sensul de „sol“, cât și de „glob pământesc“), derivă din cuvântul latin *pavimentum* (care înseamnă „pardoșea“). În schimb, *terra*, însemnând în latinește „pământ“ (de unde *terra* în italiană, *terre* în franceză), a dat în românește *țară*. Cuvântul „bătrân“ vine din *veteranus* (termen folosit pentru soldații vârstnici). „Sat“ derivă din *fossatum* („șanț“ în latinește, ceea ce duce cu gândul la așezările protejate cu șanțuri de apărare).

Fondul slav formează, incontestabil, al doilea element constitutiv al limbii române. Nici structurile gramaticale și fonetice n-au rămas neatinsse de influența slavă, însă aceasta se manifestă mai ales în vocabular. Cuvintele slave au fost și sunt numeroase (în ciuda marginalizării unora, sau dublării lor, și chiar înlocuirii cu neologisme, în genere de origine franceză). Dacă „om“, „bărbat“ și „femeie“ sunt latinești, „nevastă“ este un cuvânt slav. Tot slave, „dragoste“ și „iubire“. O mulțime de denumiri privind corpul uman, elemente ale naturii, gospodăria țărănească, agricultura și creșterea vitelor, organizarea socială și militară sunt de aceeași origine. „Boier“, termen definind pe nobilul român, este un cuvânt slav. „Voievod“, titlatura principilor români în Evul Mediu, de asemenea. Sunt slave numeroase prefixe și sufixe, cu ajutorul cărora se formează familii de cuvinte, ceea ce dă o coloratură slavă mai generală limbii române (adesea rădăcina este latină, dar particulele adăugate

sunt slave). „Țăran“ vine de la „țară“, cuvânt de origine latină, dar adăugându-i-se sufixul slav „an“; „țărăncă“ primește încă un sufix, „că“, tot de factură slavă. Slavii au transmis românilor și multe nume de persoană, ca și un număr impresionant de toponime (o bună parte a geografiei românești — râuri, dealuri, munți, localități — poartă denumiri slave; printre acestea, „Moldova“, numită astfel de la râul omonim, sau „Dâmbovița“, râul care străbate Bucureștiul).

Fondul turcesc este al treilea ca importanță (referindu-ne la româna „tradițională“, fără neologismele adoptate în ultimele două secole). Se poate lua de fapt în considerare o influență orientală mai largă, unele cuvinte turce fiind eventual anterioare perioadei otomane (preluate de la pecenegi, cumani, tătari), după cum, prin intermediul turcei, s-au transmis o serie de cuvinte provenind din arabă și persană.¹² Spre deosebire de slavă, turca nu a afectat structura limbii române. Cuvintele turcești sunt în majoritatea lor substantive, cu înțeles concret, definind elemente materiale sau de civilizație. Multe au intrat în graiul popular, rezultat al unei îndelungate apropieri româno-otomane și al adoptării de către români a unor produse, tehnici, obiceiuri sau mode turcești (din secolul al XV-lea și până la începutul secolului al XIX-lea). „Cioban“, „musafir“, „dușman“, „odaie“, „dușumea“, „tavan“, „dulap“, „chibrit“ sunt cuvinte de origine turcă. Și gastronomia românească se declină în bună măsură pe turcește, începând cu felurile de mâncare considerate astăzi tipic românești: „ciorba“ și „sarmalele“. Terminologia premodernă din arhitectură și urbanism vădește, de asemenea, o puternică influență turcească. Unele cuvinte au suferit o depreciere odată cu îndepărtarea de modelul oriental. „Mahala“, de pildă, însemna „cartier“; acum, pentru „cartier“, românii folosesc cuvântul francez *quartier*, iar „mahala“ a căpătat un sens peiorativ: cartier de margine, cu populație de condiție modestă. „Maidan“ însemna spațiu deschis, piață; acum, sensul este de teren neîngrijit.

Au intrat în românește și destul de multe cuvinte din greaca medievală și modernă. Grecii au oferit românilor, în Evul

Mediu, un important model politic, religios și cultural. În plus, destul de mulți greci s-au stabilit în țările române, proces care a culminat în secolul al XVIII-lea, în perioada zisă „fanariotă“ (de la principii numiți de Poartă, în majoritatea lor greci din cartierul Fanar al Constantinopolului). S-a petrecut atunci o adevărată invazie de cuvinte grecești; majoritatea lor nu a rezistat însă procesului de modernizare din secolul al XIX-lea. Sunt însă și astăzi în limba română unele cuvinte esențiale de origine grecească: „ieftin“, „folos“, „frică“, „a lipsi“, „a plictisi“...

Există și un fond de cuvinte de origine maghiară, nu foarte multe în limbajul curent, dar câteva dintre ele importante. „Oraș“ este unul dintre acestea (de la *város*; de remarcat că „cetate“ este de origine latină, și „târg“ de origine slavă — încă o ilustrare a mozaicului lexical românesc). Alte cuvinte: „hotar“, „neam“, și chiar „gând“, o vorbă plină de înțelesuri și subtilități în românește.

Dar unde sunt dacii? Nu au lăsat nici o moștenire lingvistică? Cu siguranță că trebuie să fi lăsat ceva. Hasdeu, cel care i-a salvat pe daci de furia latiniștilor, a fost și primul care a încercat să delimiteze fondul dacic din limba română. A ajuns să identifice peste 80 de cuvinte pe care le considera dace. Dar cele mai multe dintre etimologiile propuse de el nu au rezistat. Alții au preluat ștafeta. Specialistul recent al acestei probleme, I.I. Russu, a ajuns la concluzia că vreo 160 de cuvinte ar aparține substratului dacic. Împreună cu derivatele lor, ele ar reprezenta circa 10% din fondul principal de cuvinte al limbii române.¹³ Iarăși statistica! Cam prea mare entuziasmul; este evident că aici se amestecă și ideologia, căutarea insistentă a originilor dace. Necazul este — am mai spus — că limba dacă rămâne necunoscută, așa că nimic nu poate, în acest domeniu, depăși stadiul ipotezelor. Metoda curentă se bazează pe paralela dintre română și albaneză. Cuvintele comune ar fi (cu excepția celor latine, se înțelege), în română, de origine dacă. Printre acestea: „mal“, „brad“, „a se bucura“ (și substantivul „bucurie“, ca și numele de persoană „Bucur“, și de aici numele Capitalei României, „București“). Până la urmă, orice cuvânt căruia nu i se poate stabili o altă origine (latină, slavă și așa

mai departe) ar putea fi dacic! Pe de altă parte, se înțelege că dacii, și tracii în general, au preluat latina în felul lor. Peste tot, „substratul“ a avut partea lui de contribuție în „coruperea“ limbii latine și îndreptarea ei spre limbile moderne respective. Așa se explică, probabil, unele particularități comune românei, bulgarei și albanezei (trei limbi care, altminteri, aparțin unor familii complet diferite). De pildă, în ce privește fonetica, închiderea lui *a* în *ă*, vocală atât de caracteristică românei, ca și celorlalte două limbi balcanice.

Cu aceasta, discuția despre limba română încă nu s-a încheiat. Mă voi opri puțin mai departe asupra procesului de occidentalizare declanșat în secolul al XIX-lea, cu urmări însemnate și asupra limbii. Ceea ce rămâne, dincolo de marca latină dominantă, este remarcabilul și pitorescul amestec prezent în sinteza lingvistică românească: reflectare a unei istorii frământate și supuse unor variate influențe și interferențe. Ca și România, limba română este inconfundabilă: cu nota ei predominant latină, dar și cu sensibilă coloratură slavă, cu cuvintele orientale care țâșnesc din când în când, cu sunetele ei specifice (*ă, î, ț, ș*), atât de greu de pronunțat de un străin. Dintre toate limbile, cea mai apropiată de română este italiana. Aș spune că, paradoxal, româna seamănă mai bine cu italiana decât italiana cu româna! Un român înțelege câte ceva când aude vorbindu-se italienește (totuși, strămoșii romani!); un italian înțelege mult mai puțin românește, derutat de vorbele slave și orientale, ca și de pronunție. În tot cazul, un italian nu va vorbi niciodată perfect românește. În schimb, mulți bulgari deprind româna foarte bine și o vorbesc fără accent (tocmai fiindcă „tonul“ general al celor două limbi este asemănător). Să fie românii mai apropiați de italieni sau de bulgari? Cine ar putea spune? De italieni, desigur, prin rădăcinile latine, ca și prin voința unei elite, în epoca modernă, de a privi spre Occident. Dar și de bulgari, ca și de alte popoare balcanice, prin substratul trac, prin componenta slavă, prin religia ortodoxă, prin influența orientală și printr-o lungă istorie comună. România rămâne însă România, o țară greu de clasificat!